विद्यालय तहको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा प्रधानाध्यापकको भूमिका

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन

विषय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता

पुरा गर्नका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

विरोध बस्नेत

परीक्षा रोल नं. : २१८००१०/०६५

त्रि.वि.दर्ता नं.: ४२७२२-९५

जनता बहुमुखी क्याम्पस

इटहरी, सुनसरी

२०७१

विद्यालय तहको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा प्रधानाध्यापकको भूमिका, (थेसिस नं. ५२) - विरोध बस्नेत

विद्यालय तहको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा प्रधानाध्यापकको भूमिका

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय,पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन

विषय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता

पुरा गर्नका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

विरोध बस्नेत

परीक्षा रोल नं. : २१८००१०/०६५

त्रि.वि.दर्ता नं.: ४२७२२-९५

जनता बहुमुखी क्याम्पस

इटहरी, सुनसरी

२०७१

शोध बुझाएको मिति : २०७१/०२/१० **त्रि.वि.वि दर्ता नं.४२७२२ -९५**

शोध स्वीकृत मिति : २०७१/०२/१२ **परीक्षा रो नं. २१८००१०/०६५**

जनता बहुमुखी क्याम्पस

☎०२५ ५८१३००
५८००६४

इटहरी, सुनसरी

स्थापित : २०४५

प.सं. :

(त्रिभुवन विश्वविद्यालय र उ.मा.शि.प.वाट सम्बन्धन प्राप्त)

च.नं. :

विज्ञान, ब्यबस्थापन, मानविकी तथा शिक्षाशास्त्र संकाय

सिफारिस पत्र ।

जनता बहुमुखी क्याम्पस, शिक्षा शास्त्र संकाय, इटहरी, सुनसरी, स्नातकोत्तर तह, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयका विद्यार्थी श्री विरोध बस्नेतले **"विद्यालय तहको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा प्रधानाध्यापकको भूमिका"** शिर्षकको शोधपत्र मेरो प्रत्यक्ष निर्देशन र सुझाव अनुसार तयार पारीएकोले यस शोधपत्रको अध्ययन तथा प्रस्तुतीकरणबाट म सन्तुष्ट छु । यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि मूल्याङ्कन समितिमा पेश गर्दछु ।

मिति : २०७१/२/१०

....

उप प्रा.शान्तिराम दाहाल

(शोध निर्देशक)

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय अन्तरगत पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयको स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता पुरा गर्नको लागि स्वीकृत **“विद्यालय तहको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा प्रधानाध्यापकको भूमिका”** शिर्षकको शोध प्रस्तुत गरिएको छ । शोध प्रस्तावलाई स्वीकृत गरी प्रस्तुत विषयमा शोध गर्ने अवसर प्रदान गर्ने पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग, जनता बहुमुखी क्याम्पस, इटहरी प्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

प्रस्तुत अध्ययनको शिलशिलामा आवश्यक सल्लाह, सुझाव प्रदानगर्नु हुने श्रद्धेय गुरुहरु विभागीय प्रमुख उप प्रा.टोलनाथ काफ्ले, शोध निर्देशक उप प्रा.शान्तिराम दाहाल तथा उप प्रा.राजन शर्मा, ज्यूहरु प्रति पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहान्छु । यस शोध कार्य तयार गर्ने क्रममा विभिन्न प्रश्नावलीको उत्तर दिने विद्यालयका प्रधानाध्यापकहरु, श्रोतव्यक्ति, विद्यार्थीहरु प्रति पनि आभार व्यक्त गर्न चाहान्छु ।

मलाइ सधै प्रेरणा, आर्शिवाद प्रदान गर्नु हुने बुवा पूर्व प्र.अ.बलबहादुर बस्नेत तथा माता दिलकुमारी बस्नेत, शोध कार्यको क्रममा प्रत्यक्ष सहयोग पुरयाउने मेरी धर्म पत्नी मुना श्रेष्ठ, छोरीहरु प्रतिक्षा, सदिक्षा तथा प्रतिकसागर लगायत मित्रहरु बिनम, बिशान्त तथा यस शोधपत्रको कम्प्युटर टाइप गरी सहयोग गर्नुहुने दाजु भाइकाजी बस्नेत र ब्राइट वे कम्प्युटर भोजपुर, डाँडाबजार प्रति आभार/धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहान्छु ।

विरोध बस्नेत

शोधकर्ता

शोध सार

विद्यालय नै पाठ्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख निकायहो । विद्यालयको प्रधानाध्यापक नै पाठ्यक्रमलाई सहि रुपम कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवार व्यक्ति हुन् । त्यसैले विद्यालयतहमा पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था कस्तो छ ? प्रधानाध्यापकले कस्तो भूमिका निर्वाह गरिरहेका छन् ? प्रधानाध्यापकको भूमिका महत्वपूर्ण र जिम्मेवारी पूर्ण हुने भएकोले यस अध्ययनमा पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा प्रधानाध्यापकको भूमिका खोजिएको हो । यस शोधको मुख्य उद्देश्यहरुमा पाठ्यक्रम कार्यान्वयमा प्रधानाध्यापकको भूमिकाको अध्ययन गर्नु । पाठ्यक्रम कार्यान्वयमा प्रधानाध्यापकका समस्याको पहीचान गर्नु । पाठ्यक्रम कार्यान्वयमा प्रधानाध्यापकका समस्या समाधानको उपायहरु पहिचान गर्नु रहेको छ ।

यी माथिका उद्देश्यहरु पुरा गर्नको लागि भोजपुर जिल्लाका सामुदायिक माध्यमिक १० विद्यालयहरुलाई छनौट गरी अनुसन्धान प्रकृया अगाडि बढाइएको छ । प्रधानाध्यापकहरुलाई प्रश्नावली, अवलोकन, सर्वेक्षण फारम प्रयोग गरी तथ्याङ्कको संकलन गरिएको तथ्याङ्कलाई गुणात्मक तथा परिणात्मक विधि अवलम्बन गरी तथ्याङ्कको व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको छ । यस अध्ययनमा प्रोफेसर मायोको मानव सम्वन्ध सिद्दान्त, फोलेट, को समन्वय सिद्धान्त र चेस्टर आइ. बर्नाडको ब्यबहारबादी विज्ञान सिद्दान्तलाई आधार मानि अध्ययन गरिएको छ ।

विभिन्न तथ्याङ्क र विश्लेषणको आधारमा पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा प्रधानाध्यापकको भूमिका महत्वपूर्ण हुने देखिएको छ । खासगरी विद्यालयमा पाठ्यक्रमको व्यवस्था गर्नुपर्ने शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक तथा सरोकारवाला व्यक्तिहरुसँग, छलफल, अन्तरक्रिया भेटघाट गर्नुपर्ने, तालिम, कक्षा अवलोकन योजना निर्माणमा सहयोग गर्नु पर्ने, विद्यालयमा अतिरिक्त कियाकलाप, शिक्षकहरुको तालिम, विद्यालयमा सरकारी पाठ्यपुस्तक लागु गर्ने जस्ता भूमिका प्रधानाध्यापकको देखिन्छ । पुस्तकालय, खेलमैदान, शौचालय, खानेपानी, आदीको समस्या, पाठ्यक्रमको पर्याप्तताको अभाव, पाठ्यकमको प्रयोगमा बेवास्ता गर्नु, पाठ्यपुस्तकलाई मात्र शिक्षणको आधार मान्नु, शिक्षक दरबन्दि कम हुनु, शिक्षक तथा विद्यार्थीहरु कक्षामा नियमित नहुनु, शिक्षकहरुलाई लामो समय सम्म तालिम तथा काजमा खटाउनु, तालिमलाई कक्षाकोठामा प्रयोग नगर्नु, शिक्षक आफैले पनि बेवास्ता गर्नु, ढिलो कक्षामा प्रवेश गर्नु र चाँडै कक्षाबाट बाहिर निस्कनु, निरीक्षण अनुगमन मूल्याङ्कनको कमि, समयमै कोर्ष नसक्नु, स्थानीय बिषयको शिक्षकको अभाव, विद्यार्थीहरुले सिकाइ प्रति कम रुची राख्नु, अभिभावकहरुमा पाठ्यक्रम प्रति चासो कम हुनु, स्थानीय बिषयको शिक्षकको अभाव, जस्ता समस्याले पाठ्यकम कार्यान्वयनमा समस्या उत्पन्न भएको छन् ।

प्रधानाध्यापक एक्लैले मात्र समस्याहरु समस्या समाधान गर्न नसक्ने हुन्छन् । प्रभाबकारी रुपबाट शैक्षिक समस्या समाधान गर्न, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघ, शिक्षक स्टाफ, विद्यार्थी, अभिभावक, स्रोतव्यक्ति, वि.नि., जि.शि.अ. तथा सरोकारवाला आदिको महत्वपूर्ण भुमिका हुन्छ । विद्यालयको भौतिक विकास गर्नको लागि गाँउ विकास समिति, जिल्ला विकास समिति, जिल्ला शिक्षा कार्यालय, तथा अन्य सहयोगी संस्थाहरु संग सहकार्य गर्नु पर्ने हुन्छ । प्रभाबकारी रुपबाट आर्थिक समस्या समाधान गर्न, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघ, शिक्षक स्टाफ, विद्यार्थी, अभिभावक, स्रोतव्यक्ति, वि.नि., जि. शि. अ., सरोकारवाला, गाँउ विकास समिति, जिल्ला विकास समिति, जिल्ला शिक्षा कार्यालय, तथा अन्य सहयोगी संस्थाहरु आदिको महत्वपूर्ण भुमिका हुन्छ । कतिपय समस्या विद्यालय आफैले पनि समस्या समाधान गर्न सक्छ । विद्यालयमा शिक्षक स्टाफ संग सुमधुर सम्बन्ध कायम गर्न सके, विद्यालयले आर्थिक पारदर्शिता देखाउन सके, यस्ता समस्याहरु समाधान हुन सक्ने देखिन्छ । विद्यालयतहमा पाठ्यक्रम कार्यान्वयन, वि.व्य.स., शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक, स्रोतव्यक्ति प्र.अ.सबैको सहयोगले मात्र सहि रुपमा पाठ्यक्रम कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ ।

विषय सूची

शीर्षक	पेज नं.
आवरण पृष्ठ	I
सिफारिस पत्र	II
स्वीकृतिपत्र	III
कृतज्ञता ज्ञापन	IV
शोधसार	V
विषय सूची	VI
तालिका सूचि	XI
छोटकरी रुप	XII

परिच्छेद – एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.१.१ नेपालमा औपचारीक शिक्षा प्रणालीको शुरुवात	१
१.१.२ पाठ्यक्रम कार्यान्वयन तथा योजना	४
१.१.३ प्रधानाध्यापकको भुमिका तथा जिम्मेवारीहरु	६
१.२ समस्याको कथन	१०
१.३ अध्ययनको औचित्य	११
१.४ अध्ययनको उद्देश्य	१२
१.५ अध्ययनको परिसीमा	१२
१.६ मुख्य शब्दको अर्थ	१३

परिच्छेद – दुई

साहित्यको पुनरावलोकन

२.१ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	१४
२.२ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	१५
२.३ अध्ययनको उपादयेता	१८
२.४ अवधाराणात्मक ढाँचा	१९

परिच्छेद – तीन

अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धान ढाँचा २०

३.२ जनसंख्या तथा नमुना छनोट २१

३.२.१ जनसंख्या २१

३.२.२ जिल्ला छनोट २१

३.२.३ बिद्यालय छनोट २१

३.२.४ प्राधानाध्यापकको छनोट २२

३.२.५ शिक्षकहरुको छनोट २२

३.२.६ बिद्यार्थीहरुको छनोट २२

३.२.७ स्रोत व्यक्तिहरुको छनोट २२

३.३ तथ्याङ्कको स्रोतहरु २२

३.३.१ प्राथमिक स्रोत २२

३.३.२ द्धितीय स्रोत २२

३.४ साधनको निर्माण २३

३.४.१ दस्तावेज अध्ययन २३

३.४.२ प्रत्यक्ष अवलोकन २३

३.४.३ असंरचित अर्न्तवार्ता २३

३.४.४ लक्षित समूह छलफल २३

३.४.५ प्रश्नावली २४

३.५ साधनको बैधता निर्धारण २४

३.६ सूचना संकलन प्रक्रिया

परिच्छेद चार

तथ्याङ्कको विश्लेषण तथा व्याख्या

४ तथ्याङ्कको विश्लेषण तथा व्याख्या २५

४.१ प्रधानाध्यापकहरुको प्रतिक्रियाहरुको व्याख्या तथा विश्लेषण २५

४.१.१ व्यवस्थापकीय भूमिका २५

४.१.३ प्रधानाध्यापकको शैक्षिक भूमिका २९

४.१.४ प्रधानाध्यापकको विकासात्मक भूमिका ३२

४.२ विद्यालय तहको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा आइपरेका समस्याहरु ३४

४.२.१ भवन, कक्षा कोठाको अभाब ३४

४.२.२ पाठ्यक्रमको पर्याप्तताको ३४

४.२.३ शौचालयको समस्या ३४

४.२.४ शुद्धपिउने पानीको समस्या ३४

४.२.५ पर्याप्त शैक्षिक सामाग्रीको अभाव ३५

४.२.६ खेल तथा मनोरञ्जात्मक सामाग्रीहरुको अभाव ३५

४.२.७ शिक्षक तथा विद्यार्थीहरु कक्षामा नियमित नहुनु ३५

४.२.८ शिक्षकहरुले पाठ्यक्रमभन्दा पाठ्यपुस्तकलाई बढी महत्व दिनु ३५

४.२.९ तालिमलाई कक्षाकोठामा प्रयोग नगर्नु ३५

४.२.१० अभिभावकहरुमा पाठ्यक्रम प्रति चासो कम हुनु ३५

४.२.११ विद्यार्थीहरुले सिकाइ प्रतिकम रुची राख्नु ३५

४.२.१२ शिक्षकले कक्षामा पूरै समय नविताउने ३६

४.२.१३ निरीक्षण,अनुगमन र मूल्याङ्कनको कमि ३६

४.२.१४ समयमै कोर्ष नसक्नु ३६

४.२.१५ स्थानीय बिषयको शिक्षकको अभाब ३६

४.३ पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा आइपरेका समस्या समाधनका लागि उपायहरु ३७

परिच्छेद पाँच

निष्कर्ष तथा सुझाव

५.१.अध्ययनको प्राप्ति ३९

५.२. अध्ययनका निष्कर्षहरु ४०

५.३. सुझावहरु ४१

सन्दर्भ सामाग्रीहरु

अनुसूचिहरु

तालिका सूचि **पेज नं.**

३.१ अध्ययन कार्य निती	२०
४.१ प्रधानाध्यापकहरुको व्यवस्थापकीय भूमिका	२६
४.१.२ प्रधानाध्यापकहरुको अनुगमन गर्ने भूमिका	२८
४.१.३. प्रधानाध्यापकहरुको शैक्षिक भूमिका	३०
४.१.४ प्रधानाध्यापकको विकासात्मक भूमिका	३२

संक्षिप्त शब्दहरुको बिस्तारित रुप

यस अध्ययनमा प्रयोग भएका मुख्य संक्षिप्तरुपहरु तथा त्यसका अर्थहरु यस प्रकार छन् :–

आ.प्रा.शि.प. = आधारभुत प्राथमिक शिक्षा परियोजना ।

उ.मा.वि. = उच्च माध्यमिक विद्यालय ।

उ.रा.शि.आ. = उच्चस्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोग ।

गा.वि.स. = गाँउ विकास समिति ।

जि.बि स. = जिल्ला बिकास समिति ।

जि.शि.का. = जिल्ला शिक्षा कार्यालय ।

जि.शि.अ. = जिल्ला शिक्षा अधिकारी ।

नि.मा.वि. = निम्न माध्यमिक विद्यालय ।

मा.वि. = माध्यमिक विद्यालय ।

रा.शि.प.यो = राष्ट्रिय शिक्षा पद्दतीको योजना ।

प्र.अ. = प्रधानाध्यापक ।

प्रा.वि. = प्राथमिक विद्यालय ।

वि.व्य.स. = विद्यालय व्यवस्थापन समिति ।

वि.नि. = विद्यालय निरिक्षक ।

वि.स. = बिक्रम संम्बत ।

शि.आ. = शिक्षा आयोग ।

शि.अ.सं. = शिक्षक अभिभावक संघ ।

शि.नि = शिक्षक निर्देशिका ।